

ERDÉLYI MUZEUM.

VIII. ÉVFOLYAM,

(1—10 szám.)

1881.

AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE:

FINÁLY HENRIK

egyetemi tanár és egyleti titkár.

KOLOZSVÁR.

NY. STEIN J. M. KIR. EGYET. NYOMD. AZ EV. RÉF. TAN. BETŰVEL.

1881.

FOGLALAT.

1. Szám. A hazai vármegyék és városok czimerei. Hattyufy Dezsőtől. 1 l.

2. szám. A hazai varmegyék és városok czimerei. Hattyufy Dezsőtől (folytatás.) 33. l.

3. szám. Római sulymérték és pénzrendszer. 65. l. — A hazai vármegyék és városok czimerei. Hattyufy Dezsőtől. (Vége) 92. l. — Adományok jegyzéke 95. l. —

4. szám. Római sulymérték és pénzrendszer (Vége.) 97. l. — Az Erdélyi Muzcum-Egylet közgyűlése 1881. márczius 24-én. *A)* Elnöki megnyitó. *B)* Titkári jelentés. *C)* Könyvtárnoki jelentés. *D)* Régiség- és éremtárnoki jelentés. *E)* Pénztár-vizsgálóbizottság jelentése. *F)* Levél-, érem- és régiségtár-vizsgáló bizottság jelentése 114. l. — Adományok jegyzéke. 128 l.

5. szám. Az aranybulla keletkezése összehasonlítva az angol magna chartával közli: Szántó Sámuel. 129. l. — Könyvtári vizsgáló bizottság jelentése. 160. l.

6. szám. Az aranybulla keletkezése összehasonlítva az angol magna-chartával. Közli: Szántó Sámuel. (Vége.) 161. l. — Nomina in arena literaria. Egykoru nyomtatványból. Közli: Hodor Károly. 188 l.

7. szám. Epacta. Irta: Finály. 193. l. — Elenchus. Adolescentum Literis operam navantium, qui pro Anno scholastico 178⁸/₉ e foundationibus Catholicis Juventutis Transilvanæ Stipendia impetrarunt. Közli: Hodor. 219. l.

8 szám. Adalékok az erdélyrészi sóbányák, a sószállítás és áru-lás történelméhez. 225. l. — Természettudományi- és művészeti oktatás. Irta: Felméri Lajos. 241. l. — Adományok jegyzéke. 256. l.

9. szám. A zsidók időszámítása. Irta: dr. Finály Henrik. 257 l. — Természettudományi- és művészeti oktatás. Irta: Felméri Lajos (Vége.) 286. l.

10. szám. Epigraphica. Irta: dr. Finály Henrik. — Könyv-ismertetés. — Adományjegyzék. —

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként.

Január 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: A hazai vármegyék és városok czimerei. Hattyuffy Dezsőtől.

A hazai vármegyék és városok czimerei.

(Folytatás.)

III.

(A vármegyei czimerek történelmi szereplése.)

Láttuk, hogy a hazai városok az Árpádház vég éveiben, ugy annak kihaltával a XIII-ik században pecsét s a XIV-dik században már czimer használati joggal részben királyi adomány, részben önkényes felvétel alapján bírtak. A vármegyék ellenben, melyek közéletünkben ép oly tekintélyes, talán részben még fontosabb szerepet vittek, csak a XV-dik század óta kezdenek bár szórványosan, de a XVI-ik századtól már rendszeresen pecsétet és czimert használni.

Hazai megyeink korábbi korszakaiban tehát hijában keressük a köz s magán élet terén később oly fontos szerepet vivő czimereket s pecséteteket. Ezen időszakokban a köz s magánjogi viszonyok sokkal egyszerűbbek voltak; a jogszolgáltatás szűkebb körű, s már az írás tudás ritkaságánál fogva is a törvényes eljárás szóbeli terén, sem pecsét, sem az ezt teljessé tevő czimer nem szükségeltetett. A megyei közélet s belélet emelkedésével, mely a XIII. században következik be, készítetik csak el a tér a pecsétet s czimerek felvételére.

Azon számtalan átalakulások között, melyeken vármegyénk oly sokszor átmentek, egyik leglényegesebb s fontosabb az volt, mely IV. Béla királyunk alatt a XIII. század közepe táján s az ő munkássága által létesítettett. IV. Béla előtt a perlekedés és bíráskodás egész rendszere szóbeli tárgyalásból állott, előtte még a megyéknek saját jegyzőkönyveik nem voltak s

minden csak szóval teljesítettik, idézés, feleselés, vizsgálódás, ítélet, végrehajtás, jelentés; a legnagyobb ritkaság és kivétel — írja a vármegyék multjának kitűnő vizsgálója Botka Tivadar¹⁾ — ha valami megyei ügyben, mely nagyobb foku bírótól jő, néha néhány sornyi ügyetlen és mellékes tárgyú irás keletkezett. Hazai magánjogunkban a főszerepet ekkor már a káptalanok s conventek vivén, a magánjogi eljárások nagy része ezek előtt folyt le, okmányokat ezek adtak ki, mint hiteles helyek hiteles pecsét alatt. A vármegyék által tehát okmányok s iratok, legalább nagyobb jelentőségűek, ki nem adatván, ily körülmények közt pecséttel sem éltek, miután arra szükség nem is volt. A pecsét használata már haladottabb viszonyokat kíván mind a köz- mind a magánjog terén, vármegyénk pedig habár alakulásuk első korszakában helyes s korszerű institutiokkal bírtak is, de a fejlettség oly fokán még sem álltak, hogy teljesen rendezett jogi viszonyokat mutathattak volna fel, olyakat, melyek a pecsét szükségét feltételezték volna.

Tehát e korban jogi s más tényeket írásba foglaló leveleket megerősítő pecsétre a megyéknél szükség nem volt, és eddigi adataink szerint vármegyénk általában pecsétet nem is használtak.

Mint egy meteor az egen, úgy tűnik fel megyéink között a Zalamegyei nemesség által 1232-ben kiadott oklevél pecsétével. Fejér „Codex Diplomaticus”²⁾ ugy Pray Syntagma historicum De Sigillis Regum et Reginarum Hungariae³⁾ című művében közöltetik ugyanis egy oklevél 1232-ből, melyben a bírói hatalmat gyakorló király megbizásából bizonyos ügyben a zalamegyei egész nemesség intézkedik.

A zalamegyei nemesség (Universi Servientes Regis citra et ultra Szalam) által kiadott ezen okmány pecséttel is meg van erősítve, melyen kettős kereszt látható „S. Servientium De Sala” körirattal. Az okmány szövegében pedig a végén olvassuk „praesentes litteras dedimus sigilli nostri munimine roboratas.” Tehát saját pecsétükkel erősítették meg az oklevelet. Hogy mi okból s mily befolyás alatt használt ez időben a zalamegyei nemesség pecsétet, holott sem ez előtt, sem ezután két századig nyoma sincs annak, hogy a megyék pecsétet használtak volna, nem tudni. Talán azért éltek e pecséttel, mert a bírói tisztelet gyakorló király által e biráskodásra delegáltattak s talán ezért is fordul elő a pecséten az országos czimer alkatrészét tevő

¹⁾ Tom. III. Volumen 2. p. 315.

²⁾ Lásd a 85—87. lapokon.

³⁾ Budapesti szemle. Ujfolyan. 1865. II. füzet 304 s következő lapjain.

kettős kereszt, miután a bíraskodást a királytól megbízva annak tekintélye s hatalma alatt és nevében teljesítették? mind oly felmerült kérdések, melyeket meg nem oldhatunk, ha csak későbbi adatok útbaigazítást nem nyújtanak.

Ez az első nyoma a megyei pecsét használatának, bár megyei ezimer nélkül, mert a pecséten, mint fentebb említettük nem külön megyei ezimer, milyen e korban még nem volt, hanem az ország ezimerének egy része jön elő. Adataink e korból több ily esetet fel nem mutatván, ez csak mint különös, talán magában álló eset veendő tekintetbe, annál is inkább, mert e pecsét megjelenése után mintegy csak két század múlva merülnek újra fel megyei pecsétek, de már ezimerekkel, hogy a megyei közéletben állandó gyökeret verjenek.

IV. Béla királyunk uralkodása volt azon időpont, midőn az ősi megyei szervezet újabb s nevezetesebb átalakuláson megy át. Alatta már látunk rendszerint tartott nyilvános közgyűléseket és törvényszékeket, sőt már az érdekesebb ügyekben írás is rendszeresebben alkalmaztatik a peres eljárásoknál, mint a korábbi időkben. A kiadványokon a főispán és tetteges résztvevő bíró társak nevei állanak, kik pecsétjeikkel megerősítik. Ez a kül formát és felelősséget illetőleg nagy haladásnak tekinthető.¹⁾ Későbbben pedig 1268-ban IV. Béla megparancsolta a megye nemes közönségének, hogy a reá bizott vizsgálatot és jelentést a főispán pecsétje alatt küldje meg, mit a megye készségesen teljesített is.²⁾ Ez időtől fogva tehát a megyei hivatalos kiadványok a megyei főispán pecsété alatt, kiknek tekintélye s hivatalos hatósági köre éppen ez időtől kezd emelkedni s mind inkább tág kört felölelni, bíraskodási ügyekben pedig a tetteges részt vevő bíró társak pecsétéi alatt — adattak ki. Külön megyei pecsét s az ezt egészzé tevő ezimer használatának szükségese ennél fogva nem forog fejjel s ugylátszik e szokás az egész közép koron át tart a XV-ik század végéig.

IV. Béla király által megkezdett nevezetesebb reformok s változtatások alapján Kun László és az Árpád házi utolsó iva-dék III. Endre alatt még nevezetesebb haladás észlelhető a megyék életében.

A szóbeliség mind inkább enyészik írás foglalván el a tisztí működésekben helyét, a hivatalos iratok a megye fő vagy alispánja és a négy szolgabíró neve és pecsétje alatt látnak napvilágot s e szokás, mely királyaink által, mint imént jelez-

¹⁾ Botka Tivadar „a vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről.“ Századok 1872. év. II. füz. 85. lap.

²⁾ Kubinyi Monum. Hung. Hist. 57 és 58. lap.

tük, rendeletileg is megállapították — erős gyökeret vert s a hivatalos okmányok csak ezek, rendesen családi czimerüket mutató pecséteik alatt adattek ki. Ezen korból a vármegyei főispánoktól számtalan ily pecsét maradt ránk, melyeken rendesen az illető tulajdonos családi czimere, a köriraton pedig hivatalos állásbeli czime látható. Ily pecsét jön elő 1272-ből Sándor országbíró és Sümegi (somogyi) főispán által kiadva¹⁾; 1299-ből Demeter mester Pozsony, Zólyom és Sárosmegyék főispánja által kiadva²⁾, mely pecséten a családi czimer is látható. Ugyanezen évből Tamás nyitrai és barsi főispán pecséte tűnik elő, melyen a családi czimer szintén látható.³⁾ 1349—1354-ből pedig Tamás erdélyi vajda s szolnoki főispán czimeres pecséte jelenik meg.⁴⁾ mely pecséten más méltóságok mellett a főispáni méltóság is a köriratban ki van tüntetve.

Igaz ugyan, hogy maga ama tény, hogy a főispánok pecséteiken a főispáni méltóság megjelelését használhatták, még annak bizonyítására nem eléggé szolgálhat, hogy a főispánok e pecséteikkel, mint vármegyei hivatalos pecsétekkel éltek a megyei okmányok kiadásánál, de IV. Béla által s később kiadott királyi rendeletek e pecsétek feliratával összhangozván, igazolják fentebbi állításunkat.

De hogy még a XV-ik század közepe felé sem voltak vármegyei czimert mutató külön megyei pecsétek, azt az ezen korból előjövő megyei hivatalos kiadványok is igazolják. Így 1448-ban Komárom megye alispánja s szolgabírái és esküdtjei Rozgonyi Rénoltnak egy bizonyosság levelet adnak ki, melyet nem a vármegye czimeres pecsétével erősítenek meg, mert ilyen még nem volt, hanem az okmányon a kiállító öt megyei tisztviselő pecséte van.⁵⁾

Hogy hazai vármegyéink a XV. század végeig pecséttel nem bírtak, azaz előadottakból kiderült, melyekből egyuttal az is kitűnik, hogy külön czimerük sem volt, mert hiszen a czimer használatának a vármegyéknél főhelye a pecsét s a zászló, de ha sem külön pecsét, sem külön zászló nem volt, akkor külön czimerre sem vala szükség.

A vármegyéknek pedig ez időben zászlókra, mint különös hadi jelvényekre, mely alatt honvédelmi kötelmeinek a megyei katonaság eleget tett volna, mi szükségük sem volt.

¹⁾ Kubinyi Fer. Monumenta Hung. Hist. I. kötet végén 3 sz.

²⁾ Archaeologiai Értesítő. XI. kötet 300—301. lapon.

³⁾ Arch. Ért. XI. kötet 352—353 lap.

⁴⁾ Arch. Ért. XII. k. 251—254 l.

⁵⁾ Tata fénykora 1412—1542. Dr. Venzel Gusztáv 50—52 lap.

A vármegyék honvédelmi kötelezettségöknek, mint az 1435. évi törvény szabályozza, a megyei főispánok vezetése alatt tettek eleget. A megyék ez időben csupán a kapuk szerint való felkelést vagy telek-katonaságot (militia portalis) szolgáltatták, mely a nemesi zászlós hadaktól annyiban különbözött, hogy nem a földesurak, hanem a megyei főispánok zászlói alá gyűltek, melyhez csatlakozott a telek-katonaságon kívül a szegényebb nemesség is.

Nem igen lehetett tehát szükség külön megyei czimeres zászlóra, mert a megyei zászlóaljat a főispán vezetvén: ennél fogva jelvényül annak zászlója szolgált s azon annak czimere volt, és valamint korábbi időben megyei pecsétről külön említés sem tétetik, hanem a fő vagy alispáni vagy szolgabírói pecsétokről, ugy különös megyei czimeres zászló sem fordul elő.

Az imént említett 1435. évi országgyűlés, mely a honvédelmi ügyet tárgyalja, a külön megyei zászlót nem említi, hanem a megyei hadaknak a főispánok által való vezetéséről és a főispáni zászlók alatt történő megjelenésről szól,¹⁾ már pedig, ha megyei czimer és zászló akkor lett s használtatott volna, akkor ezen egész a részletekig kiterjeszkedő törvény nem feledkezik vala meg a külön megyei czimeres zászlókról.

Mátyás király által 1459-ben kiadott decretum, mely a honvédelemről részletesen szól, a megyei hadaknak harcban szintén a megyei főispánok vezetése s így azok saját zászlója alatt való megjelenéséről emlékezik meg.²⁾ A megyei főispánok tehát, mi különben az 1435-iki törvényből is kiderül, ugy mint a banderiumokkal bíró zászlós urak, saját czimeres zászlók alatt vezették harcba a megyei hadakat: ennél fogva külön megyei czimeres zászlók, melyekről adataink e korból különben sem emlékeznek, nem szükségeltettek.

A fentebb kifejtett s az előkerült adatokhoz képest kellőleg bizonyított azon nézetünkkel szemben, hogy a XV-dik század végeig a vármegyék sem külön czimert, sem külön pecsétet nem birtak, *Ladányi Gedeon*-nak: „A magyar alkotmány története“ című, különben jeles művében, azt olvassuk, miszerint az Anjouk korában, ha nem is minden, de sok megyének volt már czimere és hivatalos pecsétje.³⁾ Adataink merőben ellenkezőt állítanak, mert az eddig közzé tett történelmi okmányok s egyéb adatokból schol sem derül ki, hogy a megyék már ekkor saját pecsét s czimmerrel bírtak volna, hanem

¹⁾ Josephus Keresztury: „De Insurrectione nobilium“ Pars I. 140—147 l.

²⁾ J. Keresztury: „De Insurrectione nobilium.“ Bécs. 1790. p. 187—203.

³⁾ II. kiadás. Debreczen 1868. 56—57. lap.

igenis, mint fenntebb bizonyítottuk a tisztviselők s főispánok pecségei használtattak e czélra. Ladányi nem hivatkozik ez állítás igazolására semmiféle történelmi adatra s kutfőre, hanem nevezett művében csak egyszerűen odateszi a megye gyűlések e korbéli fejlettségének igazolásául. Miután tehát ez állítás semmiféle hiteles adattal igazolva nincs s miután a fennlevő történelmi adatok éppen az ellenkezőt bizonyítják, sőt ezt bizonyítja maga az 1550 évi 62-ik trvezikk is: ezért Ladányi ezen állítását figyelmen kívül hagynunk kell, mint pusztán hozzávetést, mely ellenkező tényekkel megezáfoltatik.

Feszler nagy művében hasonlólag állítja, hogy a vármegyei pecsétek és czimerek használata „a következő időszakban (t. i. a XV-ik században) általánosan előjön“¹⁾ Feszler ezen állítását az 1232-ben Zalamegye nemessége által kiadott s már említett pecsétre fekteti, mit meg is említ, azonban a fennmaradt adatok nem igazolják a nagy nevű történész állítását, nem különösen a czimerekre nézve, mert ha 1232-ből ezen pecsét fennmaradt is, de megyei czimer a XV-ik század végét megelőző időből nem fordul elő. Ha megengedjük is, hogy már a XV-ik század végén szorványosan megyei pecsétek, czimerek előfordulnak, ebből korántsem állithatjuk, hogy a XV-dik században, tehát annak elején is a vármegyék pecségeket s czimereket általánosan használtak. Különben Feszlert megezáfolja saját művének pár sorral felebb tett előadása t. i. az, hogy az okmányok a fő és alispánok pecségei alatt adtak ki. Ha tehát ezek saját pecsétjeik alatt hivatalos okmányokat kiadtak, felesleges lett volna a külön megyei pecsét, mi adataink szerint ekkor még nem is volt, mert IV. Béla 1268-ban kiadott rendelete s későbbi királyaink intézkedései szerint a megyei okmányok a fő vagy alispánok pecsége alatt lettek kiadványozva.

A középkor nagy részén keresztül tehát, sem külön megyei pecsét, sem külön megyei czimer nem volt, a XV-ik század vége felé jelentkezik csak a megyei pecsét s czimer közokmányainkon, de még mindig nem általánosan. Moglehet, de nagyon valószínű is, hogy a kor szelleme a megyei közlékre befolyást gyakorolva lassanként az útát előkészíté arra, hogy valamint a városoknál, és más testületeknél, úgy a vármegyék-nél külön pecsétek s czimerek használtassanak, s nagyon valószínű, hogy egyes vármegyék királyi kiváltság s adomány nélkül is használtak speczialis megyei czimert s pecsétet, melyet önhatalmulag vettek fel, ép úgy, mint a czimerészet keletkező-

¹⁾ Feszler „Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen“ III. rész. 646. lap. Lipse 1816.

ének idejében s első századaiban egyes családok önhatalmulag vettek fel czimereket minden királyi adomány nélkül.

A XV-ik század végén 1490-ben egyszerre két megyei czimeres pecsét jön elő t. i. Hunyadmegye és Somogy-
megye czimeres pecsége. Az első úgy látszik még önhatalmu felvételen, a másik királyi adománylevelen veszi eredetét.

A XV-ik század végén a megyék bel és közéletének emelkedése, úgy a fejlettebb köz s magánjogi viszonyok kiegyenlítették az útát a czimerek s pecsétek használatára, sőt talán már a haladottabb jogi viszonyok követelheték is e pecséteket s czimereket, melyek a jogi s egyéb tények megerősítéséhez oly szükségesek voltak.

Az első pecsétek tehát alkalmasint önhatalmulag vétettek fel s egy ezek közül valószínűleg az 1490-ből hátramaradt hunyadmegyei czimeres pecsét, mely 1848-ig, mint a megye állandó pesége használtatott.¹⁾ E pecsét nyomója a XV-dik századból maradt reánk, kőirata: „Comitatus hunadien: 1490“; belől a Hunyadi család czimere a gyűrűs holló látható, mely holló alakot használja maig Hunyadmegye czimerül. Hogy e czimeres pecsét használatára e megye királyi adományt nyert volna, arra történelmi adatink közt bizonyítékot nem találunk.

Hunyadmegye czimeres pecsétjével egy időben tűnik fel Somogy megye czimeres pecsége, csak hogy az előbbi úgy látszik önhatalmulag vétetett fel a vármegye által, Somogy megyének pedig II Ulászló király ad királyi kiváltságos jogot czimer és pecsét használatára 1490-ben.²⁾ Somogy tehát az első hazai vármegye, eddigi adataink szerint, mely királyi adományból nyer czimert s pecsétet. Hogy II. Ulászló alatt s utána a XVI-ik század közepéig több megye kapott-e pecsétre s czimerre királyi kiváltságot, azt nem tudjuk, de okmánytárainkban ily kiváltságos adománylevelek eddigelé nem jönnek elő ez időszakból.³⁾

A megyei pecsétek azonban a hiteles pecsétek közé ekkor még alig számíthatottak, mert Verbőczy II. r. 13. czimében a hiteles pecsétek használatára jogosított személyek s testületek

¹⁾ „Vasárnapi Ujság“ 1863-évi (X. évfolyam) június 28-án megjelent 26-ik számban 230. lapon P. Ssathmáry Károly. A legrégebb magyar vármegye pecsét.

²⁾ Schvartner „Introductio in rem Diplomaticam“ című művének spha-gisticai részében írja: Sümegiensis Hungariae Comitatus primus fuit, cui Wladislaus II. anno 1490. Singulari privilegio quod P. Szegedi inseruit decretis et vitis Regnum Hungariae, qui Transylvanicam possederant p. 253) insignia atque adeo sigillum impertitus est.

³⁾ E korból a mohácsi vész előtti időből látszik származni Abauj megye czimere is. Azonban, hogy kir. adomány vagy csak önkényes felvéteiből keletkezik e használat: adatok hián meg nem állapíthatjuk.

előszámíttatván, ezek közt a megyei pecsétek nem említetnek, jóllehet azon időben már Somogy megye királyi adománynyal birt czimert s pecsétet.

A megyei czimerek, valamint pecsétek terjedésére nagy befolyással volt II-ik Lajos folyton mozgalmas s visszaélések és zavarokkal telt uralkodása. Ezen zavaros időszakban, midőn a központi állami hatalom tekintélye napról-napra hanyatlott a vármegyék testületi önállósága mindinkább fejlődni kezd és önkormányzati jogkörüket mindinkább tágitják, már az önfentartás s önjogaik megvédése szempontjából is, mire oly időben, midőn majdnem általános fejtelenség uralg nagy szükség volt.

A vármegyék jogköre különösen két téren fejlődik ekkor. Az egyik a jogszolgáltatás, a másik a honvédelem tere. Az ily zavaros időben kizárólag szükség volt a jogi tényeket magukban foglaló okmányok megerősítésére szolgáló pecsétekre, s azoknak a megyék körében való nagy mérvű meghonosítását e válságos idők, midőn a közhit, a közbizalom rendkívülig meglazult s a csalárdság, a jogtalanság nagy terjedelmet vett; nagyban elősegítették.

Az ország s így a vármegyék másik fő foglalkozási tere vala ekkor a honvédelem ügye. II. Lajos alatt az ország léptenyomon sietett a bukás örvényéhez. s így nem csodálkozhatunk, ha oly nagy mértékben foglalkoztak a honvédelem ügyével, és e kérdés szabályozása leginkább tárgya a törvényhozásnak. Az 1523-ik évi törvény 44. §-a szerint már a megyei hadak vezérlétére kapitányok kinevezése rendeltetik, kik a megyei hadat a harcban vezetni fogják. Tehát ezen törvény által a korábbi intézkedések, melyek szerint a főispán vezette a megyei hadakat, változást szenvednek és így változnia kellett a zászlóknak is, mely alatt e hadak harcba mentek s beállt a külön megyei czimerek és zászlók használatának szüksége, mely már a viszonyok által sürgetőleg követeltetett.

Azonban egy időre ezen a kor s viszonyok által mindinkább előtérbe jövő követelmények kielégítésének utját állta a mohácsi vész, mely borzasztó hatásával egy időre háttérbe szorított mindent s így ezen követelményeket is, hogy azután újra s kettős erővel, a viszonyok még nagyobb súlya által kényszerítve előtérbe tolassanak s vég megoldást nyerjenek.

A mohácsi vész után bekövetkezett zavarok s a számtalan visszaélések közt nagyon szükséges volt, hogy a vármegyeyi pecsét s czimer ügye rendszeresen szabályoztassék. Az eddigi bizonytalanság, midőn egyik megye királyi adomány által nyert pecséttel s czimerrel birt, másik még a régi szokás s korábbi királyi rendeletek alapján tisztviselői czimeres pecsét alatt ad-

ta ki az okmányokat — tovább visszaélések nélkül különösen eme zavaros időben fenn nem maradhatott. De másrésztől a megyék önkormányzata új erőt nyert s tekintélyük emelkedett az ellenkirályoknak a királyi hatalomért folytatott küzdelmeiben. Midőn pedig a királyi trón idegen házból való fejedelemesalád kezébe jutott, a kormányzati központ az országtól rendesen távol s a folyónos harcziás mozgalmak alatt a megyék attól nem egyszer elszakítatva lévén, azzal csak nehezen közlekedhetve, egy részt az államhatalomtól több jogokat nyertek, másrészt magok is több jogokat tulszjonítottak koronként magoknak. A központi hatalom távol léte miatt szükséges is volt ily nagyobb jogkör gyakorlása, mely a bünyfenítő hatalomnak a megyék rendes jogává tételével még inkább növekedett.

A vármegyék hatalmának jelzett emelkedését egyuttal a czimerek használatának szükségét nagy részben előmozdította még a honvédelem újabb alakulása, különösen a már az ország területén hatalmaskodó török ellen.

A megyei haderő nagyon fontos szerepet kezd ez időben játszani. A honvédelmi erő tartaléka mindig a nemes és a porta szám szerint állandóan tartani kellett katona volt. Eme katonaság a megyei hatóság alá vala rendelve első sorban, második sorban az országos kapitányok alá. Minden megye saját fegyveres erejét az alispán vezérlette, vagy ha ez nem volt reá alkalmas, a megyei gyűlés egy hadban jártas kapitányt választott magának.¹⁾ Ily körülmények között, midőn a megyei hatóság oly nagy jogkörrel bírt s mintegy saját sereggel rendelkezett és azt most már saját tisztviselői vagy választott kapitányai alatt küldte harciba — különös megyei jelvényekre volt szüksége, mert a főispánok saját családi jelvényeivel diszített lobogóit ezen önálló jogok mellett nem használhatta, annál inkább sem, minthogy a megye élén most már a nagy hatalmi jogkörrel felruházott alispán állt. Elhalaszthatlan kívánalommal lett tehát a megyéknek általában czimerekkel való felruházása, hogy saját czimeres zászlóik alatt vezették a megyei hadakat harciba vagy a királyi sereghez. Valamint tehát a nagyobb törvénykezési hatáskör szükségessé tette a pecsétek terjedését, úgy viszont a honvédelem fejlődése szükségessé tette a hadi jelvények s így czimeres zászlók használatát. E két fontos körülmény lett azután szülője az 1550. évi 62-ik törvényeziknek és az ugyanaz alkalommal kiadott királyi oklevélnek, mi magából a törvény s a királyi oklevél szövegéből határozottan kitűnik.

A vármegyei pecsétek s czimerekre nézve tehát az 1550. évi 62-ik törvényezik, úgy az ennek alapján kiadott királyi

¹⁾ 1545 évi végzemény 20. cikkelye.

oklevél korszak alkotó. Eddig, valamint az ország rendes bírái hajdan a folyó perekben s ügyekben saját családi czimeres pecséteiket használták, úgy a megyékben a fő- s alispánok és szolgabírák a köz- s peres ügyek elintézésénél okmányok kiadásánál saját pecséteikkel éltek, mely eljárás azonban később, midőn némely megyék már önálló czimeres pecséttel is bírtak, értalmassá vált s visszaélésekre adott alkalmat.

E törvényezikk éppen az eddigi számtalan visszaélések megszüntetése tekintetéből hozatott, mint az magából a törvény szavaiból kitünik. Magok az ország rendei kérték I. Ferdinánd királyt, hogy a nagyszámu eltérő eljárások s az ebből származott s származható visszaélések megszüntetése tekintetéből minden megyének pecsétet s czimert adjon

A megyei pecsétekre s ezek által a vármegyei czimerekre szintén oly nagy fontosságu 1550 évi 62-i: törvényezikk szigorúan rendeli: hogy a különböző eltéréseknek eleje vétessék, melyek eddig igen gyakran a megyéknél a bizonytalan és háttározatlan pecsétek miatt előfordultak, ezentul egyes megyékben a levelek egy pecsét alatt, mely Ó Felsőge a király kegyes engedelmeiből adatik, mint általa már homogy megyének adatott is, a megye nevében kiadványozandók.

1. Mely pecsét, mintán elnyeretik (t. i. királyi adomány folytán a megye által) az egyes megyékben doboz vagy ládikában őriztessék az alispánok, szolgabírák s esküdt nemesek pecsété alatt és ne vétessék abból ki, ha csak a bírósági székek idejében némely leveleknek a megye nevében leendő megpecsételése végett.

2. Mely leveleket az alispánok, szolgabírák vagy az esküdt nemesek írják alá vagy ezek közül azok, kik írni tudnak — egyszersmind pedig a megyei jegyzők.

Ez az 1550. évi 62-ik törvényezik szövege, mely pecsétanilag ugyan fontos adatokat nyújt, azonban a megyei czimerekre nézve magában véve még adatot nem szolgáltat. Ennél fontosabb a czimerekre nézve az ezen törvény inteniója szerint kiadott királyi leirat, mely a törvénnyel egyideileg kelt s következtetni enged arra, hogy midőn a törvény hozatott a megyei czimerekről is szó volt, azonban a törvények szokott rövidsége miatt e tárgynál sem akarván tovább időzni, de meg azért is, mert a czimer adományozás, valamint minden ily kiváltságolás — tisztán királyi jog — a királyi hatalomra bízathatott a pecséttel oly szorosán összefüggő czimer kérdés részletezebb megoldása.

Ezen a megyei czimerekre oly nevezetes oklevél 1550. évi február hó 12-én adatott ki I. Ferdinánd király által Pozsony-

ban, a mely időben éppen ott az országgyűlés is folyamatban volt. Ez oklevélben előadja a király, hogy „midőn a legközelebb elmúlt vizkereszt ünnepére és a többi következő napokra Pozsonymegyében hiveivel, Magyarország főpappjai, bárói, nemesei és az összes karok és rendekkel országgyűlést tartana, a többi tárgyalások között országunk köznyugalmat és békeességét tekintve a karok és a rendek egyhangu szavazattal elhatározták s őt kérték, miszerint, minthogy Magyarország és a kapcsolt részek minden egyes megyéjében bármely oklevelek kiadványozásánál és más végrehajtásoknál az alispánok és a szolgabírák csak saját pecséteikkel éltek: kegyeskedjék ezért Ő Felsége mindegyik megyének külön czimert, czimer-jelvényeket és különös pecsétet (dignaremur singulis comitatibus arma, seu Insignia, atque sigillum speciale clementer dare) kegyelmesen adni s megengedni, hogy ezeket mindegyik megye ép úgy oklevelek, ítéletek kimondásáról szóló s végrehajtási és más ily levelek megpecsételésénél, melyek Magyarország régi bevett szokásai s szabályzatai szerint maguk a megyék gyűléseiből adtnak ki, valamint az ellenség elleni hadi tényekben, nem különben követségeknél, (nec non legationibus) és más dolgoknál jelvényekül, úgy a dolog fontosabbá tételére nézve, mind az ügy hitelességére, mind hatályára nézve használhassák.

A király Magyarország hű karai és rendei ezen kérelme folytán azok megfontolt előrelátását figyelembe véve, a dolog fontosságát és szükségességét meggondolva, nemcsak e fontos dologhoz hozzájárul, hanem ilyen czimert és pecsétet mindegyik megyének adományoz.

X. megyének¹⁾ ezen czimert és e jelvényeket, tudniillik paizst u. m. — a mint az ezen oklevél felső részén a festő ügyességével saját színeivel lefestve van, királyi kegyelemmel adja s adományozza oly meghagyással, hogy mind a pecsét megtartásában, mind megőrzésében gonddal és hiven eljárjanak.

Egyúttal továbbá az ország hű karai és rendei ezen gyűlésen a többi egyéb törvényeknek szerkesztése mellett azon a király által kegyelmesen jóváhagyott intézkedést is tették, hogy azon pecsét egy dobozban vagy ládikában az alispán, szolgabírók és esküdt nemesek pecsété alatt őriztessék és azokból máskor ki ne vétessék, hanem csak a bírói székek idejében, midőn

¹⁾ Megjegyezzük itt, hogy ezen oklevél egyúttal a megyék réazára kiadott, a czimert s pecsétet adományozó levél mintája volt s az X.-el jelelt helyre azon megye neve lett íglatva, melynek az adománylevél szolt. Ebből egyszersmind azt is következtethetjük, hogy ugyanekkor ezen oklevéllel minden megye, mely ekkor török hódoltság alatt nem állt, hanem önállólag létezett, czimert s pecsétet kapott.

bizonyos levelek a vármegye neve alatt megpecsételtetnek. E leveleket az alispán, szolgabírók és esküdt nemesek vagy azok kik ezek közül irni tudnak s egyszersmind a megyei jegyzők írják alá. Egyébként pedig azon levelek, melyek másképpen lesznek kiadva — erőtleneknek tartatnak.

Megengedi (t. i. a király), hogy ezen vármegye (t. i. melynek az adománylevél szólt) e mód szerint azután ilyen jelvényekkel s czimerekkel nem egyedül a bírósági székek által bármely féle ügyek és dolgokban kiadott oklevelek megpecsételésénél, melyek tudnillik ugyanazon megyegyűléséből lettek kibocsátva s melyek ezért igazaknak, erőseknek s erőteljeseknek tartatván Ő felsége alattvaló hivei által is azokat ilyenekül elismertetni kívánja. hanem mindenütt ép úgy részletes, mint általános követségeknél, nemkülömben a király és az ország hadjárataiban, valahányszor Ő felsége kívánni fogja az ellenség ellen való készülődést és harcba szállást, jelvényeken, zászlókon mindenkor örök időnkig használhassa és velök élhessen¹⁾

Ez ime ama nevezetes s a megyei czimerekre oly fontos oklevél tartalma. Részletesen szabályozza ez a megyei pecsétek ügyét, azok használati módját s kapcsolatban azokkal a megyei czimereket szintén tárgyalja, elmondva még azt is hol használandók, micsoda tényeknél.

Ez oklevél, mint tartalma s szövegéből kitünik, egyuttal a megyei czimert s pecsétet adományozó okmány mintája is volt s csak a megye nevével, a czimer körülírásával kellett még kiegészíteni, hogy szabályszerű pecsétet s czimert adományozó oklevél legyen. Az 1550 évi 62-ik törvényczikk, ugy magának az oklevélnek szövegéből következtetve ez oklevéllel adományoztathattak a megyéknek a czimerek s pecsétek és pedig még az országgyűlés folyama alatt, mert Hontvármegye czimerét s pecsétét éppen az alkalommal 1550 évi februar 12-kén kelt királyi kiváltságlevéllel nyerte.²⁾

De hogy ezzel minden vármegye, tehát azok is, melyek a török uralom alatt voltak, nyertek-e pecsétet s czimert, adatok hiányából bizonyosan nem állithatjuk, bár azt hiszszük, hogy a török alatt álló s hatósági működésöket nem folytatott megyék ilyen még sem kaptak. Ezt igazolja Fejérmegye részére 1694 Oktober 10-én kiadott királyi oklevél, melyben I. Leo-

¹⁾ Ezen oklevelet egész terjedelmében közli Pray Syntagma Histori-cum De Sigillis Regum et Reginarum 84—85 lapon. A fentebb általunk közölt magyar szöveg az eredeti latinak nem ugyan szó szerinti fordítása, hanem csak tartalmának előadása.

²⁾ Vasárnapi Ujság X. évfolyam. 1863 évi Junius 28-án megjelen 26-ik szám 230 lapján.

pold király a török kiverése után a megyét régi jogaiba visszahelyezve pecsét s czimer használat joggal szintén felruházza, de egyszóval sem említi, hogy ilyennel már korábban bírt volna, sőt az 1837-ben V. Ferdinand király által kiadott s a magyar kőriratu pecsét használatára jogositó oklevél határozottan azt mondja, hogy dicső emlékezetű I. Leopold királytól nyerte Fejérmegye hiteles pecsétét¹⁾; holott pedig minden más esetben, midőn valamely hatóság régi pecsét és czimer használati jogai- ba visszahelyeztetik, határozottan megemlíteni szokták, hogy a régi dicső királyok által adott s már élvezett jogaiba helyezte- tik vissza, ezek szerint tehát alaposan állíthatjuk, hogy Fejér- megye, miután a török foglalás idején egészen török uralom alatt állt s mint megye a török kiűzéseig nem létezett, az 1550 évi 62-ik törvényeknek s fentebb idézett királyi oklevél alapján sem pecsét sem czimer használati jogot nem nyert, hanem első Leopoldtól, midőn a török kiveretett s a vármegye régi jogaiba visszahelyeztetett, nyerte 1694-ben a pecsét s czi- mer használati jogositványt.

Fejérmegye esetéből következtethetünk a török hódoltság alatt álló többi megyékre. A hódoltság alatt nem levők vagy melyek a hódoltság daczáraönállóságukat megtartották, épügy a czimert, mint a peesétet rendszeren használták, sőt peeseteikre nézve még a városoknál annyira szokásos s a viasz peesét színét illető előjogokkal is felruházottatott némelyik. Így 1615-ben II. Mátyás király Nyitra megyének minden nemű kiadványaiban vörös viasszal való peesételeési jogot adományoz az előbbi zöld helyett a török elleni háboruban tanusított bokros szolgálataiért.²⁾

A vármegyei czimerek, bár erről adataink elkülönítve nem igen szólnak, a török alatti harcokban nevezetes szerepet vi- hettek a megyei hadak zászlóin jelvényekül használva, mert ezen időben, a XVI. század végén már a vármegyék nem pusztán önhatalmu fölvétel folytán bírtak zászlókat, de a törvény s felső hatóság rendeletéből. Az 1596 évi 11 cikkelye határozot- tan rendeli, hogy a megyék tulajdon zászlóval birjanak. Az ugyanazon évi törvényezikk 14 cikkelye szintén külön megyei zászlókról szól. Ezen czimeres zászlók voltak a török elleni küzdelmekben a megyei hadak hadi jelvényei, melyeknek léte- léről s szerepléséről történetíróink, bár mint jeleztük, ritkábban de szólnak. Így Budának 1685-ben történt ostroma s bevétele lei- rásánál említetik, hogy az ostromló sereghez csatlakozott s abba- részt vett számos vármegye katonasága saját zászlóival.¹⁾

¹⁾ „Székesfejérvár“ című társadalmi lap 1879 évi folyam 73 szán.

²⁾ Timon Epitome rerum Hung. 266. — Palugyai Imre Buda és Pest leírása. 58 lap.

A török kiűzése utáni idő, a XVII. század vége a vármegyei pecsétok s czimerekre nézve újra fontosabb korszak, mert a török kiverésével az ország régi jogai alapján rendeztetvén a megyék ismét nagy részben úgy, mint voltak, visszaállítottak. Ez alkalommal azután azok, melyek eddig a török uralom alatt állottak újra megerősített jogaik mellett kiváltságul megnyerték a pecsét és czimer használatának jogát. Ekkor 1694 évi október 14-én nyerte Fejérmegye a pecsétot s czimert, melylyel az előtt nem birt. Számos megye, mely az 1550 évi 62-ik törvényczikk által czimert s pecsétot nyert a duló török hadjáratok alatt adománylevelét elveszítvén e kiverés után ezek szintén új adománylevellel visszanyerték korábbi jogaikat.

Az ezen időből való adománylevelek igen érdekesekek, mert ezekben részletesen van leírva a megyei czimer, mely leírás czimertanilag vége igen tanulságos.

A megyei zászlókra s ezekkel együtt a megyei czimer és pecsétokra nézve nevezetes esemény fordul elő hazánk történetében 1707-ből. A II. Rákoczy Ferencz által vezérelt szabadságharc alatt ugyanis Rákóczy hívei által Onodra országgyalás hivatott össze, melyen Turóczmegye követei is megjelentek holott e megye közönsége felhívta a többi megyéket, hogy a harcias mozgalmaknak egyesült erővel vessenek véget. Turócz megyének ezen magatartásáért nemcsak rosszalásukat nyilváníták a rendek, da az indulat hevében az ingerültségtől elragadtatva Turócz követeit megtámadták s egyiket azonnal öszcvagdalták, a másikat kivégeztették. Turóczmegye pedig a hatóságok sorából kitöröltetni s a szomszéd megyék közt felosztatni határoztatott, minek jeléül pecsétje azonnal széttörötet s czimeres zászlója egyik követe Rakovszky Menyhárt hullája felett szaggattatott. Később ugyan Turóczmegye a királytól új pecsétot nyert, s egyuttal az egész eset még az 1715 évi törvény 46-ik cikkelyében is megemlítetik.

Ezen esemény a megyei pecsétok egy zászlók s az azokon levő és használt megyei czimerek fontosságát bizonyítja. Kitűnik ebből, hogy külső jelvényileg a megyei hatósági jogot a pecsét s zászló és ezekkel együtt az ezeken a megyét jelentő — személyesítő — czimer jelképezte s a megyének nem csak jogköre hanem fennállása s létele lett megsemmisítve akkor midőn e fontos jelvényeit megsemmisítették. Igazolja továbbá ez eseten nevezetesen, hogy a Rákóczy szabadságharc idejében; sőt korábban is a megyék a zászlókat szerte használták s hová hivatalosan követeiket elküldték azok a megyét jelképező czimeres zászlót s pecsétot magukkal vitték. Hogy pedig e zászló s pecsét czimerrrel ellátva volt azt az 1550 évi 62-ik törvényczikk és az ugyanekkor kiadott királyi

oklevél bizonyítja, továbbá még az, hogy a zászlók színei tisztán a czimereken előforduló főszínek kifolyásai, végre leghatározottabban az ezen időből reánk maradt emlékek, czimeres megyei zászlók és cimerek igazolják fentebbi állításunk valóságát.

A török kiűzése s a Rákóczy szabadságharcz lezajlása után beállott korszakban a megyei cimerek nagy szerepet visznek. A megyék a nagy elnyomatás s a török dúlás után fellélegezve hatósági joguk e nevezetes jelvényét a pecséttel együtt különösen előtérbe tüntetik. Ünnepeles alkalmakkor koronázásoknál, királyi látogatásoknál, a megyei banderiumoknál, királyi látogatásoknál a megyei banderiumok élén vitték a czimeres megyei zászlót. A megyei czimer nemcsak a pecséten s a zászlón díszleg, de láthatni egyebütt is. Míg az ez előtt való századokban a megye egyik legfőbb jogának az igazság szolgáltatásnak gyakorlásánál a pecsétet legfőbb kötelezettségénél a honvédelemnél a zászlót ékesítette addig a török kiverése s a Rákóczy szabadságharcz lezajlása után ezeken kívül különösen mint díszítés, ékítmény fordul elő, tehát mint fényűzési czikk.

De a csakhamar beállott harczi mozgalmakban ujra ott díszlik a harczi lobogókon. Mária Theresia alig lépett a trónra, máris mindenfelől fegyverrel támadták meg a birodalmat s a bekövetkezett nagy harczi mozgalmak közepette nem maradhatott nyugton a nemesség sem. A nemesség nem egyszer hivatott fegyverbe s a megyei nemes hadak még az ország határain túl is vitettek. E harczi mozgalmak idején szükség volt harczi jelvényekre, zászlókra. Minden vármegye készítettett ekkor zászlót, mely alatt a megye fiai harciba mentek s nem egy közülök fényes harczi tények volt tanuja. Ezen korból számos megyei zászló maradt reánk, melyeken az illető megye czimere, rendesen az ország czimerével együtt látható. Ily érdekes zászló őriztetik 1747-ből Fejérmegye levéltárában, egyik oldalon a megye, másik oldalon az ország czimerével¹⁾ hasonló, zászlók vannak nagy számmal a nemzeti muzeumban, melyek egyes megyék által adományoztattak oda²⁾

Utolsó feltűnése a megyei czimeres zászlóknak, mint harczi jelvényeknek a francia háborukban volt, midőn a nemesség ujra fegyverre hivatott az ország és birodalom védelmére. Ekkor ugyan egy részben a megyék Mária Theresia idejéből való régi zászlóikat használták, de azért több megye ezek helyett új zászlókat is készített részben azért is, mert korábbi zászlójuk már elrongyolott. Így Fejérmegye 1800-ban a Mária

¹⁾ Székesfejérvár czimű társadalmi lap 1879. évi folyama 91. számában.

²⁾ Képes Kalauz a magy. n. muzeum érem- s régiség tárában 1873. 40—43 lap.

Therézia alatt használt elrongyolott zászló helyett két új zászlót is készíttetett a felkelő sereg számára, melyeken a vármegye s az ország címere látható. Hasonlóan több e korban készült megyei zászló van a nemzeti muzeumban, mindegyiken rajt látható az illető megye címere.¹⁾

A francia háborúk alatt volt nemesi felkeléssel bevégződik a nemességnek harcban, mint testületnek szereplése s hadban való szolgálati kötelessége többé igénybe nem vétetett. Ezzel megszűnt a vármegyék honvédelmi kötelemme s megszűnt a megyei címeres zászlók harcban szereplése, helyt adva a modern kor kívánalmainak megfelelőbb általánosabb s rendszereztebb honvédelmi kötelezettségnek nem a vármegye, hanem az ország s a birodalom jelvényeivel ellátott lobogók alatt.

Az újabb korban a megyei címerek, ha olykor el is hanyagoltattak, de azért régi jogaikban megmaradtak s a megyék által használtattak s használtatnak folytonosan.

A vármegyei hiteles címeres pecsét az alispán hűségére van bízva s azt senkinek másnak át nem adhatja, ennél fogva legszorosabb felelet terhe alatt felügyelni köteles, hogy az csak oly okmányokra, levelekre és bizonyítványokra nyomassék, melyek a gyűlések, ugy az 1870. évi XLII. törvénnyel életbe léptét megelőzőleg törvényszékek határozatából adattak ki²⁾, vagy melyek mint hivatalos kiadványok a vármegye által s nevében tételnek közzé.

A tisztujításoknál a vármegyei tisztikar lemondásával a lelépő alispán a megyei címeres pecsétet és levéltár kulcsokat a gyűlés asztalára szokta letenni, az ujjonnan megválasztottnak pedig ezek azonnal átadatnak. A megyei címeres pecsétéknél urakodó eme törvényes szokás mai napig fentartotta magát.

A jelen század első felében megindult hazafias irányu mozgalmak, melyek a nemzeti nyelvnek minél tágabb kört iparkodtak hódítani a mindinkább kiszoruló latin nyelv helyére a megyei pecsétéken is a magyar nyelvet törekedtek átültetni, mely mozgalmak a megyei címerekre nevezetes eredményűek voltak. Valamint városaink közül ez időben nem egy önként folytatódt a királyhoz, hogy magyar köriratot használhassanak pecsétéiken, ugy a megyék közül is egy néhányan tehettek ez iránt lépéseket s nyertek ily pecsét használatára jogot. Így Fejérmegye 1837. évi május 26-án nyert V. Ferdinánd királytól királyi oklevelet arra, hogy hivatalos pecsétén magyar feliratot használhasson. Az ekkor kiadott oklevelek címerészeti szempontból annyiból fontosak, mert ez oklevelekben az illető megyének cí-

¹⁾ Lásd „Muzeumi képes kalauz“ fent idézett lapját.

²⁾ Ifjú Palugyay Imre: Megye alkotmány. 1844. év 100 lap.

mere részletesen levén leírva, a czimerek alakjára, azok belső elrendezésére s a czimer ábrákra nézve részletes értesítéseket most már magyar nyelven nyerünk.¹⁾

A pecsét köriratok magyarosítására vonatkozó e törekvés nem maradt csupán a megyék körében, hanem az 1840-iki országgyűlésen sérelemléppen adták elő megyéink, hogy latin köriratu eredeti pecsétjeiknek magyar körírásuakkal feleserelésében felsőbb rendeletek által akadályoztatnak illetőleg felsőbb engedelem kérésére utasítottak. Pártolták ugyan ez előadást az ország rendei s Ő Felségének 1840-ik évi aprilis 19-ről fel is terjesztetett, de azon hó 29-ről kiadott királyi válasz erre nézve azt mondja, hogy a hitelesség és kiváltság törvény szerint egyedül Ő Felségétől származhatván, ezen fejedelmi jogának korlátozásába nem egyezik.²⁾ Ezen királyi leirat azonban szintén nem korlátozhatta a buzgók törekvését, mert mind megyéink, mind városaink közül számosan fordultak ezentúl a királyi trónhoz a pecsét-köriratok magyarosítása végett s buzgalmutat valóban siker is koronázta.

A hazai törvényhozás a törvényezikkekben ugyan az 1550-ik évi 62-ik törvényezikkel egyidejűleg kiadott királyi oklevél óta az újabb időkig különösen nem emlékezik meg a megyei czimerek s pecsétokról, de azért ezen törvényen gyökerező oklevél joghatálya s érvényben tartása mai napig elterjedt.

A legújabb hazai törvények közül az 1870. évi XLII. t. czikk. 58. §. h) pontja szerint az alispán öre a törvényhatóság pecsétjének; az ugyanezen törvény 61. §-a pedig rendeli, hogy a járási szolgabíró „külön pecséttel bír a törvényhatóság czimerével s a járás (szakasz) nevét tartalmazó körirattal.”

Az 1877. évi XX. törvényezikk, melyben a hazai árvaügyek rendeztetnek, 196. §-ában az árvaszék pecsétjét is meghatározza. Erre nézve rendeli, hogy az árvaszék pecsété a vármegye czimere és az árvaszéknek köriratban foglalt czime legyen. Az újabb törvényhozás ezen határozatain kívül még a hatósági czimerekre nézve nem csekélyebb jelentőségű az 1879. évi XI. törvényezikk 37. §-a, mert eddig az idézett törvényezikk által utasítottak a hatóságok, hogy czimereiket a jelzett esetekben pecségeikre alkalmazzák, az utóbb hivatolt törvényezikk pedig általmába veszi a hatóságok zászlóit és czimereit s mindazokat, kik ezeket meggyalázó szándékból bemocskolják, megrongálják vagy leszakítják szigorúan büntetni rendeli.

¹⁾ Székesfejérvár című lap. 1879. évi szeptemb. 10-ikén megjelent 73. szám.

²⁾ Hju Palugyai Imre „Megye alkotmány” 1844. évi 166. lap.

A törvényhozás ezen legújabb intézkedései hatósági czimereinkre nézve jelentőség-teljesek s mindenesetre arra utalnak, hogy a törvényhozás is beismerte e czimerek fontosságát s tekintélyes szerepét, melyet a multban vittek s melyet míg a vármegyék s városok fennállanak a jelenben s jövőben egyiránt már a régi jog alapján — igényelhetnek. Azonban a törvényhozás e fontos intézkedése sem bírja többé azon veszteséget helyre hozni, mely e czimereket érte az által, hogy a vármegyék s városok kezéből az igazságszolgáltatás kivételt. Az 1871. évben ugyanis, az 1870. évi XLII. törvényczikk alapján, a törvénykezés terén keresztül vitt rendezés következtében a hatósági czimerek köre tetemesen megszorítva lőn, mert a törvényhatóságok t. i. a vármegyék s városok igazságszolgáltatási joga megszüntetett, e téren, valamint a honvédelmi téren is az országos jelvény, az ország czimere, a megyei s városi czimert kiszorította s mai napság a megyei czimerek a tisztán a közigazgatás terére korlátolt hatóságok pecsétein fordulnak most már elő s így az újabb kor két főteréről szorította le t. i. a hadi zászlókról s az igazság szolgáltatásra használt pecsétekről.

De azért a megyei czimerek szereplésének még mindig tág tere van. A megyei közigazgatás s az árvaszékek pecsétein ott vannak a megyei czimerek: a megyék kiadványain, épületein, más jelvényein, zászlóin ott szerepel a régi czimerészlet szabályai szerint a megyét magát jelképező czimer s a hatóságok multjuk, régi önkormányzatuk e drága s egyuttal kegyelet teljes jelvényét maig tisztelet s a kegyelet legszebb jelével őrzik. Hogy mily ragaszkodással viseltetnek ezekhez mutatja egy részről azon eset is, mely éppen az újabb időben folyt le, midőn az 1876. évi XXIII. törvényczikk által több megye területe szabályoztatott, sőt több összeolvasztatott. Nem egy megye terében volt ekkor élénk vita a czimerre nézve, melyek közt legérdekesebb vala Pest-Pilis-, Solt- és Kis-Kunmegye vitája a czimer egyesítés felett, midőn minden beolvasztott terület czimerét az új czimerbe felvétetni kívánta. Ezen több megyék egyesítését rendelő törvény folytán végrehajtott intézkedések még azért is érdekesek a megyei czimerészlet szempontjából, mert az egyesített megyék új czimerrel is ellátandók lévén a megyék által javasolt czimerekre nézve jóváhagyás előtt a belügyminis-ter mindenkor a magyar akadémia archeologiai bizottságát hívta fel véleményezésre, mely nézetét azután részletesen adta elő. Ezzel egyuttal a czimereknek tudományos szempontból való fontossága elismertetett, másrésről pedig alkalom adatott arra, hogy

az újabb czimerek összeállításánál a czimerészet általánosan elfogadott szabályai alkalmaztassanak.¹⁾

A fentebbiekben röviden előadtuk történelmi múltját a megyei czimereknek, úgy azok koronkint való szereplését s ezekre nézve tett törvényhozási intézkedéseket, most pedig áttérünk a megyei s városi czimerek czimerészeti szempontból való méltatására.

IV.

(A vármegyei s városi czimerek czimerészeti méltatása.)

A vármegyei s városi czimerek említett történelmi jelentőségük mellett, czimerészeti szempontból is nagyon fontosak, ismertetésök tehát a hazai czimerészethez egyik lényeges és tekintélyes része már nagy számuknál fogva is.

A hatósági t. i. a vármegyei s városi czimerek eredetöket a XIV. században, illetve a megyeiek a XV. század vége felé véve, a czimerészet koronkint való befolyása alatt terjednek egész a mai napig. A czimerészet terén Európa szerte észlelt különféle mozzanatok, valamint hazai czimerészetünk más ágaiban úgy a városok s megyék czimereinél is látható s tapasztalható befolyást gyakoroltak. Mindenesetre az általánosan befogadott czimerészeti elvek és szabályoknak leginkább megfelelnek az első időkben keletkezett czimerek, melyek a czimerészet virágzó korából valók, míg különösen a török kiűzése után adományozott czimereken a már Európa szerte észlelt hanyatlás és szabálytalanság, a régi elvek háttérbe szorítása észlelhető.

A városi s vármegyei czimerek közül főleg az elsőket egyoldalúsággal s ugyanazon czimer-ábrák változatlan s egyhangu használatával vádolják. Ezen vád, ha némileg illeti is a városi czimereket, de még sem vehető oly súlyosnak s oly nagyon fontosnak, minő súlyt szeretnének némely különösen nemes tudósok annak tulajdonítani s éppen ezen csak nagyon kevésé észlelhető egyoldalúság miatt egyáltalán nem lehet oly szigorú kritika alá venni városi s megyei czimerészetünket, mely különben oly változatosságot mutat fel, hogy az általános czimerészet majd minden alakját, sajátosságát felöleli s e tekintetben majdnem páratlan.

De hogy czimerészeti szempontból bírálator mondhassunk hatósági czimereink felett, szükséges azoknak alapos s rendszeres tanulmányozása, hogy így minden oldalról megismerve őket

¹⁾ Lásd: Archeologiai Értesítő XI. köt. 24–25: 33–38, 274–275. lap-fait; Századok 1873. évi V. füzet. 366. lapját.

alapos és igazságos méltatás után a homályból, mely alatt sok tekintetben maig elrejtve vannak, kiemeljük s egyuttal világot vessünk ezen tudományos szempontból alig ismertett dolgokra.

A városi s megyei czimereink czimerészeti tekintetéből való méltatását tárgyazva a czimerészet rendszeres felosztását tartjuk előadásunkban figyelemben s ezen már általánosan elfogadott s a szakművekben elterjedt rendszeres beosztás alapján mindenek előtt a czimerpaizsokról, azután a czimer befelosztásairól, czimerábrákról, továbbá a czimer járulékokról, végre pedig különféle czimerészeti sajátosságokról fogunk emlékezni. Most pedig ezen rendszeres felosztást szem előtt tartva először is a czimer paizsokról szólunk, melyek a czimerek egyik leglényegesebb s nélkülözhetlen alkatrészét teszik.

A legrégebb czimerészeti paizs alak, az ugynevezett három szög paizs alak. Ez egyenes, egyenszerű háromszög, az egyenes hosszabb oldalak csucsban végződnek, a felső rövidebb oldal pedig néha egyenes, néha kissé domboru. E paizs alakok leginkább a XII. század elejétől fogva a XIII. század elejéig használtatnak, városi s vármegyei czimereinknél azonban nem fordulnak elő, de elő sem fordulhattak, mert a városiak csak a XIV., a megyeiek pedig a XV. század végétől számítják keletkezésöket.

A XIII. században leginkább a három szög monor¹⁾ paizs alak terjed el czimerészetünkben. Ez háromszög alaku ugyan s alól csucsban is végződik, csakhogy két oldalt ivelt (kidomborult) az az monoru. Ennek rendszeres használata a XV. század elejéig tart. Ez már városaink czimereinél gyakoribb, annál is inkább, mert a magyar városok czimereinek keletkezése idejével összeesik használata, miért is czimereink közt nem csekély nyomot hagyott. Ilyen paizs alak jön elő Buda város (valószínű Ó-Buda) 1402-ből való pecsétén látható czimerén.²⁾ Hasonló alak jön elő Esztergom városának szintén e korbeli pecsétén látható czimerén³⁾ s nagyon valószínű, hogy ily czimer paizs alak még több e korbeli városi czimeren is látható, azonban városi czimereink közül eredeti alakjukban kevés tétetett közzé, ha pedig egyesek közzé is vannak téve, kevésnél tartott meg a régi alak, hanem nagy részben modernizálva fordulnak elő. A legújabb keletű czimerek közül ilyen paizs ala-

¹⁾ A műszói elnevezések szerzőnek „Magyar czimerészeti szótár“ című budapesti m. kir. egyetem által dicséretre méltatott műve után használtatnak.

²⁾ Archeologiai Értesítő XII. köt. 211. lapon.

³⁾ Muzeumi képes Kalauz II. kiadás czimlapján.

kon jelenik meg Budapest főváros új szerkezetű egyesített címere.

A XV. század elejétől egész a XVI-ik század végeig kizárólag a dobor paizs alak¹⁾ (in imo imbricatum, a pointe arrondie, unten an den Ecken ausgerundet) az uralkodó. Ez felül sima, egyenes oldalu, s alul kerek, domboru alakban végződik. Azon időszakra esik keletkezése, midőn a városi címerek általános terjedésnek s fejlődésnek örvendenek s királyaink által nagy buzgalommal adományoztatnak, de még akkor is szerte használtatott e paizs alak, midőn a megyék címert s pecsétet nyertek; ennél fogva ezen cimere paizs alak a megyék s városok különösen e korból való címereinél igen gyakran előjön. Ily cimere paizs látható Eperjes városnak 1453-ból való címere²⁾nél; ezeken kívül több e korból való város cimere paizsanként; így Kaproncza, Korpona, Körmöcz, Debreczen város sat. címere, de használtatik ez később is, sőt mai napig. Megyéink címerei közül ily paizs alakon fordul elő Ugocsa, Varasd sat. megyék címere.

Ezen imént említett cimere paizs alakokon kívül előjön továbbá a csucsos dobor paizs, alakját tekintve hasonló a dobor paizshoz, csak hogy a paizs domboru alja közepén csucsba végződik. Ez a XV századtól fogva használtatik a címerezésben. Hasonló paizs alakon fordul elő Székesfejérvár, Bártfa, Kassa, Kőrös, Modor, Lőcse, Rust, Sopron, Szeged városok, Liptó, Abauj, Gömör, Győr, Kraszna, Szerém, Nograd és Szathmár megyék címere.

A XV. századtól fogva címerezésünkben előjön a tarcsa (Stechschild, Tartsche) vagy német paizs, hasonló a dobor paizshoz, csak hogy felül szegletekben végződik s jobb oldalt többször a lándzsa kidughatása végett kivágva van, részint pedig felül két szeglete le van metszve s gyakran oldalai homorúak. A tulajdonképi tarcsa hatósági címereinknél nem jön ugyan elő, de ennek legkülönfélébb változatai annál gyakrabban jelennek meg és pedig: Árva, Trencsén, Bars, Zolyom, Arad, Hont, Torontál, Zaránd, Szepesmegye, úgy Aradváros stb. címere²⁾nél. A tarcsa válfajai, változatai s átalakulásai szintén igen gyakoriak városi s megyei címerezésünkben.

A tarcsa és a csucsos dobor paizs egy sajátos változata látható gyakran címereinknél, mely keletkezik az által, ha a csucsos dobor paizsnál előforduló csucs helyett kidomborodás

¹⁾ Hefner „Handbuch der Heraldik“ I. rész 51 lapon e paizs alakokat „Halbrundschilde“ nevezi.

²⁾ Archeologiai Értesítő VIII. kötet. 93. lap.

jön elő s így a paizs alját 3 félkör képezi, ilyen Krassó, Közép-Szolnok, Pozsony, Somogy megyék, Szabadka s Pécs város czimer paizsa.

Hatósági czimereinknél főleg a czimerészlet hanyatló korából használtatik a monorpaizs, ez tojásdad alak s a XVI. századtól fogva jön elő, külömben ez Olasz paizsnek is neveztetik. Hasonló paizs alakon fordul elő Pest-Pilis és Solt megye, ugy a Jászság s Kunság, Torna, Zala, Szabolcs, Bácsbodrog, Sopron, Sárosmegye, Beszterczebánya, Fiume, Kőszeg városok czimere.

A kerek paizs alak szintén gyakori a városi s vármegyei czimereknél, mivel rendszeren a pecséttel adatván a czimer, sokszor annak alakjához alkalmaztatik a czimer paizs alakja. Kerek paizs alakkal bír Fejér, Tolna, Beregh, Csongrád, Bihar, Esztergom, Csanád stb. megye, Nagybánya, Bazin, Bukkari, Eszék, Komárom, Selmezz. Szabolcs stb. városok czimere.

A kerek paizs egy külön nemét képezi a körített paizs, mely a családi czimereknél is előjön, midőn a paizst rendes paizs szegély helyett kigyó vagy sárkány köríti. E sajtáságos paizs alak látható Nagy-Enyed czimerénél, hol egy kigyó köríti a czimer - paizst.

Ezen czimer paizs alakokon kívül a czimerészlet hanyatló korában különféle cziírázatu paizs alakok is jönnek elő hatósági czimereinknél. Ily alak az, mely mintegy összehajtható pergamenszerűleg ki s behajlani látszik, mely alakok leginkább a XVI. században veszik eredetüket. Az ezen alakokkal bíró czimerpaizsok rámás paizsoknak (Rahmen oder Kartouche Schilde, olaszul: cartoccio) neveztetnek. E czimer paizs alak látható Vas, Heves és Külső-Szolnok vármegyék, Bakabánya város czimerénél.

Végre ritkábban jön elő a szivalaku paizs, ezen látható Ungmegye czimere.

Az előszámláltakon kívül még más egyéb paizs alakok, a fentebb elősoroltak kisebb s nagyobb mérvű módosításai s változatai fordulnak elő megyei s városi czimerészletünk körében. De van olyan hatósági czimer is, mely paizs alak nélkül jelenik meg, ilyen Baranya megye s Nagy-Szombat város czimere. Ezeknél a közzé tett rajzok szerint a paizs hiányzik.¹⁾

A czimerpaizs alakokra megjegyezzük, hogy ezen paizs alakok közül leghelyesebbek s legajánlatosabbak azok, melyek keletke-

¹⁾ A legújabbban megjelent „Magyarország czimertára“ című műben ugyan tarcsaféle paizs alakon állittatik elő Baranya megye czimere, azonban a „Cserographia“ s a Lencső féle ábrák a nélkül közlik. A valóságot tehát a királyi adománylevelén levő czimer közzététele után lehetne csak megállapítani.

zésüket tekintve a XVI. századot megelőzik. A szabályosabb czimerészeti paizs alak tehát a háromszög, háromszögmonor, dobor, csúcsos dobor és tarcsa, a többiek kevésbé felelnek meg e helyes s jól felfogott czimerészeti elveknek.

A czimerpaizs alakokat ugyan keletkezésök idejére tekintve soroltuk elő s tárgyaltuk s a mennyire lehetett elterjedésök keletkezésének idejét és korszakát is említettük, azonban ezzel koránt sem azt akartuk jelezni, mintha a felhozott bármelyik paizs alak csupán azon századokban jött volna elő, melyekben elterjedni kezdett s virágzott, mert ezen alakok később is előjönnek, csak hogy a XVI. század előtti időben rendszeren megvolt minden korszaknak a maga rendes uralkodó paizs alakja, melyben ezen uralkodó alak uralkodólag s tulsúlylyal jött elő. Ezért ha egyes czimer régibb paizs alakon fordul is elő, még az azt nem bizonyítja teljesen, más bizonyítékok nélkül, hogy a czimer azon korból való, melyben azon paizs alak uralkodólag használtatott, mert eltérő egyes paizs alakok különféle korszakokban is használtattak s a későbbi használatból — más adatok nélkül, — koránt sem következtethetünk a czimer régiségére. Végre a czimerpaizs alakokra nézve az elmondottak után meg kell jegyeznünk, hogy azokat a nem nagy számmal s nem is minden tekintetben szabályosan s alig mondható, hogy teljes hűséggel közlött czimer ábrák rajzai után tanulmányozván s ismertetvén, minden tekintetben nem vállalhatunk felelőséget, hogy főleg a felhozott példák az eredeti, a királyi adománylevelen vagy rendszer használatban levő, hatósági czimerekkel megegyeznek-e? miután magunk tapasztalásból állíthatjuk, hogy igen sok czimer rajz nem felelt meg az eredeti czimernek.*)

A czimer paizsoknak a megyei s városi czimereknél előforduló külalakját illetve tett iménti előadásunk után a czimer paizs belső felosztására térünk át.

A paizs többféleképpen felosztható, azonban a legismertebb s elterjedtebb felosztásai: a hasítás (Spaltung, francz: partition, l. perpendiculariter sectum); osztás (n. Theilung, transverse sectum).

Hasított czimer paizs látható Breznóbánya, Győr, Modor Szeged városok, Turocz s Békés sat. megyék czimereinél; osztott pedig Arad, Bakabánya, Bártfa, Korpona, Rust, Szabadka

*) A mily lényeges és nélkülözhetetlen alkatrésze a czimernek a paizs, éppen oly lényegtelen e paizs alakja. A czimerek fénykorában a paizs alakja divattól függött. Mentől régibb egy család, annál különbözőbb alaku paizsokon fordulhat elő a czimere; a paizs alakja tehát nem jelent semmit, ha a czimer mivoltáról van szó.

városok; Zolyom-, Zemplén-, Marmaros- s Aradmegyék sat. czimereinél.

Hasított és osztott vagy is négyelt paizs elő jön Szepes, Ugocsa, Szaboles, Varasd, Zágráb megyék, Károlyvár s Temesvár városok czimereinél. Rézsut osztott czimer paizs Bars-megye czimerén jön elő, melyen a felső jobb szegletből az alsó balszegletbe rézsut menő hullámos pólya vagy folyam a paizst ketté hasítja. Ily rézsut osztás fordul elő Kőrösmegeye czimere felső részében, csak hogy nem polyával, hanem vonallal.

E hasított s osztott paizsnak ezeken kívül több faja van czimerészetünkben, ilyenek: egészen hasított, de csak a jobb oldalon osztott paizs, a milyen Turóczmegeye czimere; felső részén kétszer hasított paizs, egészen osztva, ilyen a régi Jászkunság czimere; egészen osztott s alsó részében hasított paizs, milyen Zemplén s Aradmegye czimere; félig hasított s egészen osztott paizs, milyen Temes és Krassómegeye czimere.

A fontosabb czimerészeti ábrák közé tartozik a pólya (l. fasciá, fr. fasce, ang. fess, n. Balken) és Szelemen (n. Pfahl, l. palus, fr. pal, an. pale).

A pólya, mely különben a hazai czimerészet egyik leggyakoribb és ismertebb alakja, elő jön Zala, Abauj, Békés, Arad, Győr, Zemplén, Zaránd stb. megyék; Esztergom, Bártfa, Modor, Győr, Kassa, Kézsmárk, Eperjes városok czimerében.

Rézsut pólya, mely a polyának rézsutos elhelyezése folytán származik; előfordul és pedig kettő Szeged város hasított czimerében.

A szelemen hazai czimerészetünk egyik ritkább alakja. Mint osztó szelemen jön elő Bereghmegeye s Eperjes város czimerén, közepén azonban a pólya által ketté vágatik.

Az imént említett fontosabb két czimerészeti ábrán kívül a hasítás, osztás, részint osztás által keletkezett czimerészeti ábrák közül előfordulnak városi s megyei czimereinknél a következők:

Ostábla vagy saktábla (tessella, Damentret, Schach, Schachbret.) előjön Károlyvár, Zágráb városok, Kőrös, Belovármegyék czimerében. Minthogy az ostábla Horváthország czimerén fordul elő, ezért e czimerészeti ábrák csak a horvátországi megyék vagy városok czimerein láthatók.

Czimerészeti kereszt, (Gemeines Kreuz) előfordul Beregh s Eperjes czimerében, hol a czimer egy pólya s szelemen által négy részre osztatik fel.

Szabad negyed vagy üres negyed (quadrans, n. Freiviertel, fr. franc canton) jön elő Turóczmegeye czimerén arany festményvel, Kőrösmegeye czimerén zöld színnel.

Paizsláb (l. campus, n. Schildfuss, fr. pointe, champagne) a paizs legalsó harmada, sokszor még csekélyebb része, mint czimerkép egy a paizs alsó szegélyére helyezett pólját jelent. Mint czimertalaj vagy alj rendesen zöld színű s a czimer fő ábrái, különösen a közönséges czimer ábrák ezen szoktak állva ülvé s más helyzetben elő jönni.

Habos póllya, hullámzatos vonalokkal előállított póllya, fordul elő Szolnok-Dobokamegye, ugy Maros-Tordamegye új czimerében¹⁾ Györmegye czimerében szintén használtatik, hol nem elégedtek meg a folyónak ez által való jelzésével, hanem a három habos póllyára reá is írták Danubius, Rapeza s Raba, sőt a legújabb hivatalos pecséteken mégis magyarosítják, a menyében ezeken már Duna, Rábeza és Rába olvasható. Habos póllya látható még Sáros, Ungvár, Csongrád, Marmaros, Varasd, Szerém, Pozsega stb. megyék, Ruszt s Aradvárosok czimerein. De e rendes alaku habos póllyn kívül előjön még Barsmegye czimerében a rézsutos habos póllya, mely a czimer paizst annak felső jobb szegletéből az alsó balszegletbe menve ketté osztja. Hazánknak folyókban való gazdagsága tehát eléggé előtüntetve van a hatósági czimereknél s a folyók által érintett vagy átmetszett megyék czimerein ezen körülmény igen sokszor jeleztetik. Több ily czimerben a folyó mellett egy négyzetben rendesen a hal is s ezáltal a folyamok halbősége ábrázoltatik.

A külföldi czimerészetben előforduló más czimerészeti ábrák a mi városaink s megyéink czimerein nem jönnek elő, annál gazdagabb azonban czimerészetünk közönséges czimer ábrákban.

A közönséges czimerábrák három osztályra oszthatók: I. m. természeti tárgyakra; II. költöttkre, szörnyek vagy képzeleti tárgyakra; III. mesterségi s művészeti tárgyakra.

Ezen osztályzatok szerint vizsgáljuk most a hatósági czimereket és pedig először szólunk az azokon előforduló természeti dolgokról.

A természeti világ első s legfontosabb lénye az ember, tehát midőn a természeti czimerábrákról szólunk először az emberről kell megemlékeznünk.

A czimerészetben általában véve az ember különböző helyzetben, foglalkozásban és ruházatban jön elő, férfiak és nők, minden korból, különösen lovagok, királyok, szerecsenek, szüzek, vademberek, ez utóbbiak meztelenül és szörösen, hosszú bottal és falommal, koszorúval. Különféle szentek, a későbbi időből törökök is és pogány istenek s mindezek rendesen szemközt fordulva láthatók.

¹⁾ Archeologiai Értesítő XI. köt. 275 lap.

Az emberi testrészekből igen sokféle részlet jön elő u. m. derék kar nélkül; kar vagy karok, kezek, lábszárak; fejek, különféle főveggel s koronával vagy azok nélkül.

Az inént elősoroltak közül a hazai, városi s vármegyei címerek közt előfordulnak: Nyitra megye czimerében koronás s magyar ruhás emberi alak (Szent-László király?) jobbra egy fekvő alakra (kun vagy tatárra) lépve, de szemközt nézve, felemelt jobbában bárdot tart s baljával egy földön álló paizsra támaszkodik, melyen az ország czimere van. Előtte egy török ruhás (kun vagy tatár) alak fekszik, egyik kezében nyilat tart, másikban kardot szorít. Nógrád megye czimerében pánczélos alak jobbában egyenes kivont karddal, baljával az ország czimerét magán viselő s földön álló paizst tart. Sopron megye czimerében szintén egy pánczélos emberi alak szemközt fordulva jobbra megy s jobb kezében kardot emel, baljában földön álló paizst fog.

A Jászkun kerületek czimerében egy hajdu alak szemközt áll, jobbában kivont kardot tart, ugyan e czimer alsó részén egy lovas katona jobbra vágatva kezében kürtöt (Lehel kürtjét emel. A Jászkunságnak Szolnokmegyével való egyesítése alkalmával csak az utóbbi lovas alak maradt meg az egyesített új megye ujjon szerkesztett czimerében, a másik alak kihagyatott. Zára város czimerében egy lovas római sisakos s vértés alak jön elő, kezében kereszties zászlót fog.

Komárom megye czimerében pánczélos jobbra lépő alak jelenik meg szemközt fordulva, jobbában kivont kardot emel, baljában egy medvét tart. Zaránd megye czimerében magyar ruhás s kardos alak van. Baranyamegye czimerében pedig szőlőt vivő két emberi alak látható.

A városok közül Szathmár-Németi czimerében van két magyar ruhás s kivont kardos hajdu alak. A bányavárosok vagy bányákkal bíró megyék czimereiben többnyire a bányászatra vonatkozó alakok fordulnak elő s rendszeren bányászok bányász eszközökkel, így Krassó megye czimerében egy bányász, Marmaros megye s Nagybánya város czimerében két bányász látható bányász öltönyben s bányász eszközökkel. Miskolc város czimerében pedig egy szerécsen alak jelenik meg.

A növekvő emberi alakokból, melyek az ember felső test részéből állanak, szintén több példányt mutat fel hatósági czimerészetünk. Növekvő nő alak fordul elő Sáros megye czimerében; pánczélos növekvő koronás emberi alak Ung megye czimerében; pánczélos szintén növekvő emberi alak Thurócsmegye s Korpona város czimerében.

Egyes emberi testrészek hatásági czimereinken ép úgy, mint az egész emberi alakok, többször előjönnek. A szakállas emberi fej elő fordul Szebenváros czimerében, pánczélos kar karddal Hontmegye s Arad és Zombor városok s a volt Hajdu kerület czimerében; kar faágat tartva Somogy-megye czimerében; szőlő fürtöt tartva Szilágymegye czimerében; emberi szívet Háromszék-megye czimerében; pánczélos kar a kard hegyén medve fő és szívvvel Maros-Vásárhely czimerében; két kar kettős keresztet fog Kőrös-város czimerében, végre emberi kéz buza kalászt tart Közép-Szolnok czimerében.

Az emberi alakokból úgy az emberi test egyes részleteiből hatásági czimereinken az előadottak szerint, többnyire fegyveres s harcziás alakok fordulnak elő s kevesebb azok száma, melyek békésebb foglalkozásra utalnak.

A czimerészet harcziás századokban keletkezvén s virágozván, nem csodálhatjuk ha különösen emberi alakjait harcziás helyzetben tünteti elő s hogy még századok multával is különösen harcziás időkét át élt hazánkban e jelleg ábráinál meglehetősen mérvben szerepel. A czimerészet e sajáttségéhez hiven hatásági czimereinknél előforduló emberi alakok vagy pánczéllal s karddal vannak előtüntetve vagy magyar öltönyben és pedig részint régibb huszár, részint hajdu jelmezben s ezek mindenkor karddal. Ily harcziás helyzetben láthatók a növekvő alakok kevés kivétellel, nem különben a karok is. Békésebb foglalkozást csak néhány különösen bányász alak tüntet fel. Ezen főleg harcziás foglalkozásu emberi alakok közül a városi czimereken kevés jön elő, nagy részök inkább a megyei czimereknél látható. Külömben ezen emberi alakok s test részek nagy része már a czimerészet hanyatló korszakából keletkezik s ezért a helyes czimerészeti elvek szerint való előállítását egy részök nélkülözi is, bár vannak köztük igen helyes kivitelű czimer ábrák.

Ezen a hatásági czimereken előforduló harcziás emberi alakok s emberi testrészekre nézve meg kell említenünk még azt, hogy ez éppen egyike azon sajátságoknak, melyek által hazai hatásági czimerészetünk a külföldi hasonló czimerektől különbözik, mert ha a külföldi pl. Német városi vagy tartományi czimereken áttekintünk, számtalan elütő nemét és faját látjuk a legkülönfélébb czimer főleg czimerészeti ábráknak, azonban a harcziasság jellegét oly mérvben sehol sem találjuk feltüntetni, mint a mi hatásági különösen megyei czimerészetünkben. Ez különben egy vonás harcziás nemzetünk küzdelmes életéből, mert ha nemzetünk történetén végig tekintünk, láthatjuk, hogy kiválóan a töröknek Európába történt betörésétől fogva egész

kül és belélete a XVIII-ik század elejéig a legkimerítőbb, sokszor legféltelenebb kül- és belharczok között folyt le. Nem csodálhatjuk tehát, ha a harcias jelleg nem egyszer történeti eseményekkel vagy mondás háttérrel összekötve különösen megyei czimereinknél kifejezést nyert. Azonban e jelleg kitüntetése mégis nem oly túl súlyllyal eszközöltetett, hogy ezáltal e czimereink akár egyoldalúsággal, akár hasonló ábrák változatlan használatával vádolhatók lennének s ezáltal az egyensúly megzavarva egyáltalán nincsen.

A czimereken előjövő emberi alakok egy tetemes részét teszik a vallási kegyelet személyei u. m. szentek és angyalok alakjai, melyek főleg a városi, de bár nem oly gyakran a megyei czimereknél is előfordulnak.

A megyei czimerek közül Bács-Bodrog megye czimerén Szent-Pál alakja, Esztergom megye czimerében Szt.-Albert alakja; Csanádmegye czimerében Szent-Gellért alakja; Belovármegye czimerében Szent-György alakja, Csik megye czimere szivpaizsában Szűz-Mária alakja; Fejérmegye czimerében Szent-István térdeplő alakja jön elő a koronát a kisded Jézust tartó s felhőből eltűnő Szűz-Máriának ajánlva. Tolnamegye czimerében Szent-István és László alakja, Szolnok-Doboka megye czimerében Szent-László király mellképe látható¹⁾; végre Zemplén megye czimerében két angyal koronát tart.

Az említett szent alakok az illető megyék történelmi múltjához kevés kivétellel szorosan esatolvák, mert egy vagy más jelentékenyebb vagy kisebb jelentőségű, az illető hatóság területén előjövő esemény előidézői vagy szereplői voltak vagy a megye területén levő valamely főtemplom patronusai vagy püspökei valának. Előjövetelek a jelzett czimereken tehát nem egyszerű véletlen s önkényű felvétel által történik, hanem a múlt eseményei s a kegyeletteljes érzelem maradandó kifolyásai.

A vallási kegyelet említett személyi s tárgyai főleg a városi czimereken gyakoriak. A városok — mint már föntebb is jeleztük — míg tetszés szerint magok választottak magoknak pecsétet, arra többnyire, mint a káptalanok és monostorok azon szentnek képét vésették, kinek pártfogó oltalmában állott a város és kinek tiszteletére volt szentelve annak főegyháza.²⁾ A pecsétre vésett alak később, midőn a városok czimereket kezdtek használni átment a czimerekre s lett czimer-ábra belőle. Így látjuk, hogy Bakabánya czimerében Szent-Miklós a fő czimerábra, különben e szent a város patronusa is; Győr-

¹⁾ Archeologiai Értékesítő XI. köt. 9. szám. 275. lap.

²⁾ Tudománytár Ujfolym II-ik évf. III. k. 1898. 188 lap.

város czimerében István vértanu jön elő. Libetbánya város czimerében Szent-Kelemen, a város patronusa látható, mint czimerábra. Ujbánya pecsétén nemzetünk nagy asszonyát szemlélhetjük, előtte Nagy Lajos Király, kitől a város szabadalmait nyerte,¹⁾ pénzes szekrényt nyújt Mária kisedének. Bártfa város ősi czimerének Szent-Egyed volt czimerábrája s csak később vették fel helyette más, a mai czimer alakok.²⁾ Nagy-Szombat város czimerét Keresztelő-Szent-János feje egy küllős kerék közepén, különben Keresztelő János a város védszentje.³⁾ Munkács város czimerén Szent-Márton, Arbe (Dalmat) város szimerén Szent-Kristóf jön elő. Bazin város czimerén Szűz-Mária a kised Jézussal, Szabadka város czimerén két szent alak, Szent-György város czimerén Szent-György alakja a mint a sárkányt leszurja s Eszék város czimerén két angyal jelenik meg.

A vallási kegyelet tárgyaiból használtatik a husvéti bárány, mint Krisztus urunk feltámadásának jelképe Debreczen, Szeged, Trencsén, Korpona és más városok czimerein, bihetőleg II. Andrásnak a szentföld megszabadításáért vállalt fegyveres készüléteit jelenti — írja Érdi János.⁴⁾ Nézetünk szerint ez mindenesetre még bebizonyítandó volna, mert nagyon kétséges, hogy II. András idejében a városok rendes czimmerrel bírtak-e? Inkább valószínű, hogy egyes városok a talán általuk már ekkor használt pecsétekre önkényüleg felvették ezen szent képet.

A mythologiai alakok régi városi s megyei czimereinken nem jönnek elő, csak az egészen új keletű Szörénymegyei czimerben jelenik meg Herkules kaczagánya ive és fütököse, jelképezve az e megye területén levő világhírű mehádiái fürdőt,⁵⁾ ugy Beszterez-Naszódmegye czimerén látható Romulus és Remus alakja a farkassal.

Az emberi alakok s a vallási kegyelet személyei s tárgyai mellett fontos szerepet visznek s nagy számmal is jönnek elő hatásági czimereinken az állati alakok.

A középkor az állati alakok által való jelképezést nagyon kedvelte s valamint egyéb téreken, ugy a czimerészetben is az állati alakok nagyon fontos szerepet visznek.

A czimerészetben különösen részint a családok öröklő jellege, részint egyeseknek megkülönböztető tulajdonsága nyer kifejezést az állati analogia alapján. Így történt, hogy a csaták

¹⁾ Tudománytár. Ujfolyam említett lapján.

²⁾ Hazánk s a külföld czimü lap. 1867. évi 6. szám 91 lap.

³⁾ Cerographia Hung. 190 lap.

⁴⁾ Tudománytár fentebb idézett lapjain.

⁵⁾ Arch. Értesítő. 1877. évi XI. kötet 2. szám 37. lap.

hőse rendszeren azon állatképével díszítette magát, melyhez egy vagy más vonásaiban hasonlónak kívánt látszani, mint például az oroszlánhoz vitézségben és méltóságban, a kigyóhoz eszélyben, a sashoz fenkölségben, a solymhoz éles látásban, a pelikánhoz önfeláldozásban stb. Ezenkívül tán arra is számított, hogy ellenfelét megfélemlíti hasonló ábrázolásokkal, mert mint Grimm kimutatja régebbi időkben a vadak nemesak testi erejük s kegyetlenségök miatt voltak félelem és rettegés tárgyai, hanem még inkább gonosz szellemek, titokzatos erők megtestesüléseinek tekintettek, melyek alattomos utakon készítenek bajt az emberek számára s büvölő hatalommal bírnak, valódi neveiken szólítani, ép ez okból ártalmasnak vélték, ellenben hízog épithetonokkal halmazták el.

A magas életkor, melyet némelyikük elér, még fokozza e babonás hiedelmeket, hitték, hogy időnkint tanácskozáásra gyűlnek össze s intézkednek az emberek sorsát illetőleg.¹⁾ Innen az a fontos szerep, melyet a történelmi hagyományokban játszanak s innen van az, hogy a czimerészetben is oly fontos szerepök jut az állatoknak s oly nagy számmal jönnek elő. Az állati alakok a családi czimerekből csakhamar átmentek a hatósági czimerekbe s ott különösen a vármegyék czimerein fontos szerepök van s tetemes számmal jelennek meg, mint czimer-ábrák.

A hazai, városi s vármegyei czimereken az állati alakok közül leggyakoribb az oroszlán, a hősiés bátorság, régi idők-től fogva használt jelképe. Előfordul különféle helyzetben, egy és két farokkal, leginkább két lábon felállva. Színe különböző, leginkább veres s arany. Kettős farokkal Pest-Pilis- és Soltmegye régi czimerén, úgy Mosony, Borsod, Arad, Pozsega, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Szilágymegye czimerén; egy farkkal Békés-, Kőrös-, Szepes-, Ugocsamegyék, Lőcse, Szabadka, s Eperjes városok czimerében látható. Temesmegye czimerében mintegy uszva teste felső része vízből tűnik elő. Zágrábmegye s Kőrösmegye czimerében pedig koronás oroszlán fej jelenik meg valószínűleg Dalmácia czimeréből vétetett át. Az oroszlán mellett leggyakrabban használt állati alak a szarvas, mely úgy látszik rendszeren a hajdan nagyobb erdőekkel biró megyék czimereinél tűnik elő leginkább, így látható Szepes, Szathmár, Trencsén, Szerém, Varasd, Kő-ép-Szolnok s növekvő alakban Jász-Kun-Szolnok és Pozsonymegye czimerében; a medve megjelenik Beregh-, Árva-, Komárom-, Krasznamegyék czimerében; a nyest többnyire a szlavonai vagy ezzel szomszédos

¹⁾ Lásd e kérdés bővebb fejtegetését: „Az állatvilág mythológiája“ Böhm Sándortól. Ellenőr politikai lap. XII. évfolyam. 1880. márcz. 11-én megjelent 119. szám.

horvátországi megyék czimerein u. m. Körös, Pozsega, Verőcze, Zágráb czimerein; a farkas Turóczi megye czimerében; a ló lovassal együtt Jász-Kun-Szolnok megye, Zára város czimerén; a kecske Máramaros megye czimerében.

A madarak közül legjelentékenyebb czimerábra a sas, mely rendszeren repülő állásban s fekete színnel látható hatósági czimereinknél; előjön Liptó, Alsó-Fejér, Trencsén megyék, Varsád, Eszék, Kismarton városok czimerén. Fél sas látható Kassa, Eperjes, Szeged város czimerében; a kétféjű sas pedig, a német római császárság eme jelvénye Temesvár s Fiume czimerén jelenik meg.

A sason kívül előjön: a galamb Csongrád, Szilágy, Körös, Pozsega megyék; Kővárvidéke és Ujvidék város czimerén, vérese (Karvaly) Szathmár megye czimerén; a gólya Heves megye; a lud Torna; a strucz patkót tartva, Vas megye; koronából növekvő strucz csőrében patkót tartva Besztercze czimerében; hattyu Krasznai megye; holló Hunyad megye czimerében.

A hüllők — többnyire az illető megye természeti tulajdonságait jelezve — számosan jönnek elő, így halak láthatók Beregh, Bihar, Heves, Máramaros, Szathmár, Szabolcs, Ugocea, Zemplén megyék czimerében. Hol a halak megjelennek ott rendszeren akár rendes alakú, akár habos polyák is előfordulnak.

A hüllők országából a halakon kívül használtatik még a rák Szathmár, Ugocea, Turóczi megyék; a gyík, még pedig a czimer szegélyén kettő is, Selmeczbánya város; a kigyó Heves s Külső-Szolnok megye czimerében, mint mellék ábra a gólya csőrében; teknős béka Heves s Külső-Szolnok megye czimerében.

A rovar világból előjönnek a méhek méhkassal együtt Krasznai megye czimerében.

Az imént jelzett állati alakok, mint már megemlítettük növekvő s félalakban is majd pedig állva, ülve, repülve, futva, uszva stb. helyzetekben fordulnak elő.

Ezen az állatvilágból vett czimer ábrák előállítását tekintve egy részök a czimerészeti helyes elveknek megfelel, de sok van olyan, melynek előállítása szabálytalan. Különösen a czimerészet helyes elvei ellenére számos állat rendszeren természetes alakjában s színében állittatik elő s ezek a czimerészeti sajátságos jelleget nélkülözik, miért szabályosoknak nem is mondhatók. Az ily hibás alakok főleg a török kiűzése utáni időből, mikor a czimerészet már Európa szerte hanyatlásnak indult s helyes elvei feledésbe mentek valók, midőn a felszabadult megyék s városok tömegesen nyertek czimereket. A vár-

megyék s városok czimererein előjövő emez alakok az orosz-
lánt és a sást kivéve rendszeren az illető hatóság természeti
viszonyaival hozhatók összeköttetésbe s e természeti tulajdonsá-
gok és sajátságok vannak általuk az illető hatóság czimerén
kifejezve.

A mily szép számmal előtűnnek az állatország alakjai a
czimereken, ép oly számos czimerábrát láthatunk a növény-
országból, melyek ép, úgy mint az állatvilág alakjai kevés ki-
vétellel az illető hatóság természeti tulajdonságai s viszonyai
kifejezésére vonatkoznak.

A növény országából számosan fordulnak elő a fák, és
pedig terebélyes fák Arad, Bács, Líptó, Szerém megyék,
Debreczen város czimerében; párisalmafa a régi Marosszék
czimerében; *fenyőfák* Árva, Közép-Szolnok, Krassó, Trenesén,
Zaránd, Zolyom megyék czimerében. Egész erdő látható
Besterecze-Naszodmegye czimerében. Fatörzs három esonka ággal
előtűnik Szabolcsmegye czime-rében; a fagyókér pedig Brassó
város czimerében.

Előjönnek leszakított galyak rendszeren gyümölcsessel.
ilyen látható Somogy czimerében. Igen gyakori a makk és
pedig eserággal vagy a nélkül, egy vagy több és pedig meg-
jelenik Beregh, Szathmár, Ugoesa, Veszprém megyék czime-
rében.

A czimerészet két sajátságos czimer ábrája a rózsza és
liliom közül az első ritkábban tűnik elő a hatósági czimere-
ken, eddigelé csak Torontálmegye s Rozsnyó erdélyi város czi-
merén látható. A liliom azonban gyakori és pedig stylizált alak-
ban, mint a középkorban általában használtatik. Ez az Anjouk-
kal jött be Magyarországba s azok családi czimeréből ment
át a családi czimerek közé. A hatóságiak közül főleg azon
városokén láthatjuk, melyek az Anjouknak köszönhetik vagy
általán szabadalmaikat vagy kibővített előjogaikat. Ezek közül
a liliom előjön Szepesmegye, Breznóbánya, Kassa, Korpona,
Libetbánya, Körmöcz városok czimerén.

A gyümölcsök közül használtatik a szőlőfürt Beregh,
Baranya, Bihar, Szathmár, Ugoesa, Zemplénmegyék czimerén.
mindezen megyék különben is bortermelésükről nevezetesek. A
szőlővenyige fürtökkel látható Modor város czimerén. Az
epervirág Eperjes czimerében, mint mellék ábra jelenik meg.

(Folyt. köv.)

Hattyúffy Dezső.